

НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ПРАДАВНЬОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Історико-педагогічна освіченість дозволяє сучасному педагогу краще орієнтуватися в розмаїтті ідей і підходів, які існували і існують в педагогічній науці й виховно-освітній практиці.

Історико-педагогічні знання допомагають і вчителю-практику в осмисленні професійно-педагогічної діяльності і виробленні власних поглядів на неї.

Звернення до проблеми походження виховання й освіти зумовлено логікою розвитку наукового знання і допомагає уявити собі і зрозуміти характер виховання в умовах вельми віддалених історичних реалій. Опис історико-культурних процесів, що відбувалися на ранніх етапах історії людства, ґрунтується насамперед на використанні даних археології та етнографії, які дозволяють зіставляти факти і явища матеріальної і духовної культури різних народів на ранньому етапі їх розвитку.

Відправною точкою в історії освіти й виховання стала навчальна діяльність первісних людей. Археологічні знахідки та педагогічна практика небагатьох племен, що й донині проживають на земній кулі, дають нам підстави з певною переконливістю стверджувати зумовленість виховання у первісному суспільстві конкретними вимогами тодішнього «виробництва», трудовий характер виховання дітей і спрямованість його на засвоєння створюваних норм суспільного життя, звичаїв, традицій, вірувань.

На ранній стадії формування первіснообщинного ладу виховання здійснювалося общиною шляхом прямого включення підростаючого покоління в конкретні види трудової діяльності й мало стихійний, практичний характер. Воно було однаковим для всіх, природним і вільним. Згодом виникають перші організовані інститути виховання – «будинки молоді», де під керівництвом дорослих окремо хлопчики й дівчатка готувалися до життя та праці, засвоювали певні ролі. На цьому етапі розвитку людства з'являється й перша форма контролю за процесом виховання – вікова ініціація, що становила систему випробувань і церемонію посвяти підлітків у повноправні члени общини.

У період розкладу первіснообщинного ладу, що супроводжувався встановленням патріархальних стосунків і моногамної сім'ї, становим і майновим розшаруванням суспільства, виховання все більше втрачає свій природовідповідний і ненасильницький характер і виділяється як особлива форма суспільної діяльності. На зміну єдиному, общинному й рівному вихованню поступово приходять диференційоване відповідно до ідеалів, станово-сімейне. Розумове виховання відокремлюється від трудового, при чому розумове виховання стає монополією панівних груп людей, оскільки саме в їхніх руках зосереджувалися такі знання. З'являються й особи, для яких виховання стає сферою їхньої професійної діяльності. Створюються передумови до формування шкільних форм навчання.

Археологічні пам'ятки засвідчують факт проживання людей на теренах сучасної України вже в ранньому палеоліті. Дослідження стоянок первісних людей цього періоду (с. Королеве – Закарпаття, м. Амвросіївка – Донбас, с. Лука-Врублівецька – Хмельниччина) дозволяють уявити соціальну організацію прадавнього суспільства з властивим їй вихованням підростаючого покоління.

Так, можна стверджувати, що соціальною одиницею на той час виступала дородова община з непорядкованими шлюбними відносинами. Діти знали лише матір, яка відігравала первісну роль у їхньому вихованні. Вона навчала малечу елементарним прийомам виживання в складних, і часто ворожих до общини (племіні), природних умовах.

У подальшому діти первісних людей через спостереження й наслідування переймали досвід дорослих. Беручи безпосередню участь в усіх видах діяльності (збирання плодів і ягід, полювання на тварин, риболовля, улаштування житла, виготовлення примітивних знарядь праці та ін.), вони поступово залучалися до життя племені. Виховання здійснювалося у процесі трудової діяльності через наслідування, але не було планомірним. Тоді ж виникають елементи навчання: старші навчали молодь дотримуватися племінних традицій, переказуючи їй те, що знали самі. Це стосувалося певних правил поведінки, ставих стосунків, плекання добрих звичаїв, набуття життєвої мудрості.

На етапі пізнього палеоліту відбувається перехід до родового устрою суспільства. Спорідненість у роді визначалася за материнською лінією, оскільки панував груповий шлюб і діти, як і раніше, не знали батька. При цьому, шлюбні зв'язки між членами роду заборонялися. Жінка-продовжувач роду, за якою також закріпився статус берегині родинного вогнища, очолила родову общину, ствердивши матріархальні відносини. Для материнського родового ладу характерні колективізм і кооперація родичів у трудових процесах, загальнообщинна власність на знаряддя праці і зрівняльний розподіл продуктів господарювання. Формуються релігійні уявлення з культом богині-матері. Людина опановує зв'язну мову. Ці зміни в організації суспільного життя наших пращурів зумовили зміни в їхній виховній практиці. Мета виховання окреслилася в передачі молоді трудових навичок, у засвоєнні нею релігійних

уявленнь та обрядів, поважливого ставлення до старших і шанобливого до матері, підкорення її авторитету.

У процесі повсякденної трудової діяльності мислення людини розвивалося, вона набувала нових позитивних знань. У суспільстві складалися релігійні вірування, звичаї, виникало мистецтво. Все це допомагало вижити первісній людині, яка майже цілком залежала від природного оточення.

Зміст і характер виховання дітей родової общини залежали від їхньої статі, соціальних та трудових функцій дорослих. Дівчаток готували до ролі матері, годувальниці, правительки. Хлопчиків знайомили з тими видами діяльності, якими займалися чоловіки (полювання, військова звитяга, виготовлення знарядь праці) та залучали до посильної праці. До пяти-шести років дітей виховувала мати. Потім хлопчиків передавали в суспільні чоловічі житла, дівчаток – у жіночі. Там їхніми наставниками ставали дорослі члени роду, часто збагачені досвідом старці. Вони привчали підлітків до виконання релігійних обрядів і святкових ритуалів, навчали ігор, танців, співу, що нерідко мали магічне значення, розповідали перекази, історію родоводу.

Історія української культури свідчить не тільки про духовний розвиток давніх племен, а й про життєві вміння й навички, котрим, ймовірно, навчали наші предки своїх дітей. Так, наприклад, археологічні знахідки пізнього палеоліту (розкопки біля с. Мізин Чернігівської обл.) свідчать про майстерність у різьбленні орнаменту, розфарбовуванні кісток мамонтів, виготовленні статуеток людей і фігур тварин з кістки та каменю (тут відкрито цілу майстерню з набором кам'яних знарядь праці). Знахідки музичних інструментів (кістяних сопілок, флейт) свідчать про музичне виховання, жіночих статуеток у позі танцю – про навчання обрядовому танку тощо.

Про життя мезоліту розповідь Кам'яна Могила (біля с. Терпіння Мелітопольського району Запорізької області), де знахідки свідчать про вправування у зображувальному мистецтві (схематизовані фігури людей, тварин, знаки у вигляді геометричних фігур, картини полювання зі слідами червоної фарби), виготовленні мисливського лаштування та мисливської магії.

Поява в неоліті на території України скотарства та землеробства, а в наступні віки – ремісництва, і потреба в їхньому розвитку поступово висунули на перший план чоловічу працю як більш продуктивну. Згодом на зміну материнській владі прийшла батьківська, ствердився патріархат. Панівне становище у господарському та суспільному житті роду і сім'ї посіли чоловіки. В цей час первісні люди перейшли від привласнюючого характеру господарства (полювання, збиральництво, рибальство) до відтворювальних форм господарства, тобто до виробництва їжі, одягу, а це вимагало зміни акценту навчання й виховання: треба було приручати диких травоядних тварин і переходити до скотарства й вирощування їстівних рослин, а отже, вдосконалювати кам'яні знаряддя – так виникає потреба вмінні шліфувати, пиляти, свердлувати, а також виготовляти керамічний посуд, обпалювати глиняні вироби, виготовляти посуд – і варити їжу.

За патріархату відбувається перехід від безладних шлюбів до моногамної сім'ї. Рід втрачає своє значення. Він розпадається на окремі родини зі своєю власністю та самостійним господарюванням. У моногамній сім'ї всі підкорялися її главі, що не могло не позначитися на вихованні дітей. Виховувати малят починали батьки, а потім – спеціально призначені люди. Виховання почало виокремлюватися як особливий вид суспільної діяльності. З'являються перші організаційні його форми: дитячі ігри, ритуали, обряди, за допомогою яких дітям прищеплювалися певні правила і норми поведінки. Завершувалося виховання ініціаціями – системою випробовувань на фізичну зрілість і готовність до участі в господарському житті громади.

Як бачимо, у результаті посилення поділу праці та розширення емпіричних знань ускладнювався зміст навчання і виховання дітей, складалися його організаційні форми. Підростаюче покоління починало долучатися до спеціальних знань. Все це створювало передумови для виникнення згодом шкільного навчання і професійного учнівства. Зароджувалися передумови для виникнення спеціального організованого навчання і виховання, починався процес вироблення прийомів педагогічної діяльності.

Нинішнє осмислення генези багатьох педагогічних проблем і явищ стародавнього світу допоможе спрямувати сучасний освітньо-виховний процес у русло утвердження загальнолюдських цінностей, і філософія освіти, на думку Г. Берегової, постає у цьому контексті теоретичною основою осмислення навчально-виховної спадщини, дозволяє усвідомити глибинні зв'язки педагогічних явищ у їхній цілісності та взаємодії з загальнокультурними процесами у світі, зрозуміти роль педагогічної минувшини в теорії та практиці сучасної освіти, у формуванні особистості.